

**Foredrag ved seminaret "Integration af en køns- og ligestillingsperspektiv i Nordisk Ministerråds virksomhed"
Akureyri 4 maj 2004**

Lise Busk-Jensen

Køn, kultur og ligestilling

Titlen på denne konference, "Integration af et køns- og ligestillingsperspektiv i Nordisk Ministerråds virksomhed" peger på det væsentlige forhold, at ligestilling mellem mænd og kvinder endnu ikke er nået, og det selv om målsætningen om ligestilling har været på den politiske dagsorden i mere end 100 år.

Titlen peger også indirekte på, hvorfor målet ikke er nået. Den taler ikke blot om ligestilling, men tilføjer ordet køn, køns- og ligestillingsperspektivet. Når ligestillingen ikke er opnået efter så mange år, kan det altså være, fordi vores begreb om ligestilling har været for snævert, fordi det har udelukket kønnet. Man har villet skabe ligestilling ved at fjerne kønsforskellen.

Årsagen til det er, at der er en indre modsætning mellem de to begreber, som ikke uden videre kan udjævnes, fordi de to begreber bygger på to helt forskellige menneskesyn. Ligestillingsbegrebet bygger på et individualistiske menneskesyn, på et billede af mennesket som frisat fra natur- og kulturbestemte bindinger. Det er et menneskesyn, der ligger i forlængelse af oplysningstidens program med frihed og lighed for den enkelte.

Omvendt bygger kønsbegrebet på et biologisk og kulturelt menneskesyn, på et billede af mennesket som indfældet i overindividuelle mønstre af naturlig og kulturel art. Dette sidste menneskebillede var det almindelige før oplysningstiden, og det fik siden en opblomstring i 1800tallets første halvdel, da romantikken reagerede mod oplysningen, men efter det moderne gennembrud i slutningen af 1800tallet har det kulturelt bestemte menneskesyn været i miskredit, hvorimod individualismen har haft vinden i ryggen.

Jeg vil i det følgende diskutere sammenhængen og modsætningen mellem de to begreber - mellem ligestilling og køn - og vise, hvordan de hver på deres måde har været anvendt i den del af kulturforskningen, som er mit område, nemlig litteraturforskningen i almindelighed og især nordisk litteraturforskning. Derefter vil jeg se på, hvordan tilføjelsen af kønsbegrebet kan udvide og støtte arbejdet for reel ligestilling mellem mænd og kvinder i det moderne samfund.

Ligestilling

Kvindebevægelsens kamp for ligestilling, ligeretsbevægelsen kaldes den også, var og er kvindernes kamp for at få del i den frigørelse, som oplysningstiden og de borgerlige revolutioner havde givet mændene. Kvinderne ville frigøres fra deres kønsrolle og blive individer, lige som mændene var blevet det.

Den franske oplysningsfilosof Rousseau havde allerede i sit opdragelsesskrift *Emil* fra 1762 erklæret, at kvinder og mænd er lige i alt, undtagen i hvad der har med kønnet at

gøre; som kønsvæsener var de usammenlignelige. Han formulerede det sådan: "I alt hvad de har fælles, er de lige; i alt hvori de er forskellige, kan de ikke sammenlignes" (Jean-Jacques Rousseau: *Emil*, København 1962, V. bog, s. 6). Rousseau mente altså, at mænd og kvinder er lige i det omfang, de ikke er bundet af deres køn.

Det var for så vidt et godt ligestillingssynspunkt, hvis det ikke var, fordi han samtidig mente, at manden i langt mindre grad end kvinden er bundet af sit køn. Rousseau skrev: "Manden er kun mand i visse øjeblikke, kvinden er kvinde hele sit liv, i det mindste gennem hele sin ungdom" (*Emil*, V. bog, s. 10). Hvor manden kun momentant er fanget af sit køn, nemlig i seksualakten, mente Rousseau og de fleste dengang med ham, at kvinden er fanget af sit køn i hele sin fertile livsfase.

Kvindebevægelsen var i de første mange år en kamp for at modbevise den antagelse. Hovedsynspunktet blev formuleret af Simone de Beauvoir i *Det andet køn* fra 1949. Hun skrev, at man ikke fødes som kvinde, men bliver gjort til det (Simone de Beauvoir: *Le deuxième sexe*, Gallimard 1976, bd. I, s. 285). Hun ville med sin bog påvise, at kvindelighed er en konvention dannet af traditioner og fordomme, en kønsrolle der hverken er en medfødt biologisk eller en selvskabt kulturel identitet. Kvinder kan derfor lige så vel som mænd hæve sig over kønnet og repræsentere det alment menneskelige.

Overvejelserne over kønnet fra Rousseau til Beauvoir var nødvendiggjort af, at bondekulturen og dens traditionelle kønssystem blev opløst. Industrialiseringen og urbaniseringen overflødiggjorde de store forrådshusholdninger, der hidtil havde været kvindernes arbejdsområde, og som havde bestemt rammerne for deres kønsrolle. For at undgå afhængigheden af mændenes lyst og evne til at forsørge dem, måtte kvinderne erobre en plads på det nye arbejdsmarked og blive selvforsørgende. Muligheden var til stede, for det industrialiserede arbejdsmarked havde netop plads til alle.

Betingelsen for at blive professionelle agenter på arbejdsmarkedet og derefter også i det politiske liv var imidlertid frigørelsen fra kønnet. Jo flere elementer af mændenes liv, kvinderne skaffede sig adgang til, jo flere sider af deres traditionelle kønsrolle måtte de afvikle. Samtidig blev forskellen mellem de to køn mindre. Til sidst mente mange, at forskellen var reduceret til det, man på dansk kalder 'den lille forskel', et synonym for de få biologiske træk, der definerer de to køn seksuelt.

Selv om kvindernes ligeretskamp har strakt sig helt frem til vor tid, var den egentlig slutstenen på den borgerlige revolution, som var begyndt i Frankrig i 1789, og som i Danmark og formentlig i hele Norden i det væsentlige var afsluttet omkring 1975. På det tidspunkt havde kvinderne fået alle politiske rettigheder og lige adgang til alle uddannelser og embeder (muligvis bortset fra præsteembedet - der er vist endnu ikke kvindelige præster i Sverige?). Ligelønnen var indført i Danmark med ratificeringen af ILOs ligelønskonvention i 1960. Begrebet "familieoverhoved" forsvandt fra dansk skattelovgivning i 1968. Den fri abort blev indført i 1973.

Det var derfor tilsyneladende paradoksalt, at kvindebevægelsen netop i begyndelsen af 1970'erne fik nyt liv. Det var ikke, fordi kvinderne var mere bundet til deres køn end mændene og i sidste instans ikke ville prioritere individualiteten på kønnets bekostning. Forklaringen er, at der til kvindernes kønsrolle var knyttet nogle sociale funktioner omkring organiseringen af familielivet, som ligeretsbevægelsens program ikke omfattede.

Mændenes lette overgang fra traditionelt til individualiseret liv, fra bønder til borgere, fra familiepatriarker til lønarbejdere, var kun mulig, fordi kvinderne ikke fik de samme muligheder. De blev i hjemmene og holdt sammen på familien, som mændene

forsørgede. Selv om familien også forandrede sig, og en stadig større del af kvindernes arbejdsområder gennem 1900tallet blev professionaliseret som lønarbejde, havde ligeretsbevægelsen ikke noget svar på, hvordan samfundet som helhed skulle organiseres, når både mænd og kvinder fik mulighed for frit at forfølge deres individuelle interesser.

Skønt ligestillingen altså formelt var opnået omkring 1970, begyndte den samtidig fremvoksende nye kvindebevægelse med at formulere traditionelle ligeretskrav. Dels fordi man dermed kunne tale inden for et anerkendt politisk register, men også ud fra en mere ubestemt følelse af, at det stadig var nødvendigt at undersøge forskellen mellem kønnene.

Denne forskel kan imidlertid ikke umiddelbart analyseres med vore sædvanlige politiske begreber, fordi det politiske liv i det borgerlige demokratiske samfund er henlagt til offentlighedens område, som er netop adskilt fra privatlivet. Den tyske filosof, Jürgen Habermas, har i bogen om den borgerlige offentlighed (*Strukturwandel der Öffentlichkeit*, 1962) forklaret, at vores form for demokrati bygger på adskillelse mellem offentlighed og privatliv. Borgerne skal i det offentlige diskutere sig frem til de samfundsmæssigt bedste løsninger frit og uafhængigt af deres privatliv. Deres politiske stillingtagen skal ikke direkte spejle hverken deres økonomiske eller deres familiære situation.

Derfor kan den forskel mellem mænd og kvinder, der hænger sammen med kønsstrukturen på arbejdsmarkedet og i familien, ikke diskuteres inden for det sædvanlige politiske paradigme med dets traditionelle modsætningen mellem venstre- og højrefløj. Man må studere kønsforskellens kulturhistorie grundigere, end vi endnu har gjort, før den fuldt ud kan inddrages i det politiske diskussionsrum.

Køn og kultur

Humanistiske forskere har brugt ligeretssynspunktet på to måder.

For det første kunne en kritisk gennemgang af den eksisterende forskning vise, at den ofte var skrevet fra en mandlig synsvinkel, og at den derfor viderebragte et fordomsfuldt og unuanceret billede af kvinder og deres virksomhed.

Som litteraturforsker var det nemt at afsløre, at de litterære kvindefigurer var set udefra og kun indeholdt få eller misrepræsenterede kvindelige erfaringer, og at kvindeskikkelserne i reglen blot var statister i en mandlig helts udviklingshistorie. Kvindeskikkelserne repræsenterede ikke virkelig kvinder; de var et udtryk for mandlige forfatteres fantasier om kvinder. Kvindelige læsere var henvist til at identificere sig med de mandlige helte. De blev sjældent præsenteret for tekster, hvor kvinder var subjekter i deres eget liv.

For det andet kunne man vise, at litteraturhistorien og dens værkkanon stort set havde overset de kvindelige forfattere. I de første mange år troede feministiske litteraturforskere, at kvindeundertrykkelsen havde forhindret kvinderne i at skrive og publicere, og at der derfor kun fandtes få kvindelige forfattere, men den feministiske forskningen har med årene bragt en stor kvindelitteratur frem, som litteraturhistorikerne blot hidtil havde ladet gå i glemmebogen.

Ligeretsfeminismens betydeligste nordiske forskningsresultat inden for litteraturens område er *Nordisk kvindelitteraturhistorie*, der blev konciperet i 1970ernes slutning og udkom i fem bind fra 1993-98. Elisabeth Møller Jensen fra Danmark var hovedredaktør, og projektet involverede en væsentlig del af alle aktive nordiske kvindelitteraturforskere igennem

to årtier. 113 skribenter fra de fem nordiske lande har bidraget til det knap 3000 sider store værk, som omhandler mere end 800 kvindelige forfattere.

Ligeretsforskningens mål var imidlertid ikke kun et retfærdighedsprojekt på de glemte kvinders vegne. I forlængelse af Beauvoirs teori om, at kvinderollen kun er udtryk for patriarkalsk tvang, ville feminismen undergrave den kvindeliggørelsesproces, som kvinderne blev underlagt i samfundet. Håbet var, at en helt anderledes kvinde ville springe ud, når den gamle kønsrolle blev nedbrudt. Kulturforskningens interesse for glemte kvindeskikkelser og deres litteratur var også et forsøg på at finde spor af denne anden og mere autentiske kvindelighed, spor man naturligt nok først søgte hos fortidens feminister.

Jeg begyndte selv som feministisk litteraturforsker med at læse en tidlig dansk forfatterinde, Mathilde Fibiger, der i 1851 udgav brevromanen *Clara Raphael*. Det var omtrent samtidig med, at Fredrika Bremer og Camilla Collet i Sverige og Norge skrev bøger med tilsvarende budskaber. Mathilde Fibiger var i 1975 omtrent ukendt, fordi hun ikke var nævnt i den senest udkomne litteraturhistorie. Jeg blev derfor meget forbavset, da jeg læste romanen og fandt helt moderne passager som denne:

"For første Gang i mit Liv føler jeg Sorg over at jeg ingen Mand er. Hvor fattigt og indholdsløst er ikke vort Liv imod deres? Er det med Rette at de halve Mennesker ere udelukkede fra al aandelig Beskjæftigelse? Eller har virkelig Vorherre skabt os af ringere Stof end Mændene [...] vor Aand er fangen og Fordommen staaer paa Vagt ved dens Fængsel" (Mathilde Fibiger: *Clara Raphael*, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 1994, s. 28).

Her var en forfatterinde, som allerede for 150 år siden havde sagt omtrent, hvad de nye feminister, rødstrømperne, nu sagde igen - måske bortset fra det med Vorherre. Jeg blev også forbavset over at opdage, at romanen var blevet udgivet og rost i forordet af samtidens førende danske litterat, Johan Ludvig Heiberg, der var direktør for Det kgl. Teater og desuden dramatiker, lyriker og kritiker. Desuden havde Fibigers roman skabt en debat af mindst samme omfang, som den rødstrømpebevægelsen afstedkom i 1970'erne. Det krænkede min ligeretsfølelse, at en sådan roman var blevet skubbet ud af litteraturhistorien.

Mathilde Fibigers bog var imidlertid også forvirrende læsning, for hendes feministiske vrede var ikke orienteret i samme retning som de moderne ligeretskrav.

På den ene side var hendes krav moderate. Hun ville ikke have kvinderne, som hun skrev, "rigtigt emanciperede, saa de deltagte i alle Herrernes Rettigheder og Forretninger" (*Clara Raphael*, s. 42). Hun interesserede sig altså ikke for ligestilling hverken på arbejdsmarkedet eller i det politiske liv.

På den anden side havde hun nogle ekstreme visioner om at undergrave det patriarkalske kønssystem. I en efterfølgende roman, *Minona* fra 1854, pegede hun på, at incestforbuddet er patriarkatets grundlov. Det har moderne antropologer som Lévi-Strauss i øvrigt givet hende ret i. Fibiger mente, at kvinder burde sætte sig ud over incesttabuet, og i stedet stole på deres egne følelser. Som en modsætning til patriarkatets sociale love satte hun kærlighedens lov ud fra den tanke, at kærligheden er sendt os af Gud.

Dette krav om følelsesmæssig individualisme kan betragtes som et kvindeligt modstykke til den sociale individualisme, mændene netop havde opnået. Den danske enevælde var få år tidligere blevet afløst af et demokratisk styre. På samme måde legitimerede

Mathilde Fibiger sine ideer teologisk med en henvisning til Gud, i stedet for at rejsen diskussionen på det nyetablerede politiske systems præmisser.

Læsningen af den ældre kvindelitteratur åbnede mine øjne for, at forfatterinderne og deres bøger ikke kun var blevet skubbet til side, fordi mandlige forfattere og kritikere krævede al opmærksomheden for sig selv. Mathilde Fibigers roman kunne ikke gnidningsløst indpasses i den kendte litteraturhistorie og dens værkkanon. For den almindelige læser fremstod *Clara Raphael* som en både god og dårlig bog.

Den var dårlig, fordi dens politiske budskab ikke faldt i tråd med den faktiske historiske udvikling. Fibiger skrev om åndelig frigørelse på et tidspunkt, hvor der åbnede sig større politiske og materielle muligheder end nogen sinde tidligere, og hun formulerede sine emancipationskrav i en religiøs diskurs, netop som den teologiske idealisme blev overhalet af en socialpolitisk realisme. Fra et æstetisk synspunkt var det også et problem, at hun havde valgt guvernanteromanen, en genre som eftertiden latterliggjorde, og at romanens handling, sprog og ideer ikke havde fundet en helt afrundet form.

På den anden side er romanen også god, fordi det tydeligvis er en autentisk kvindelig tekst. Fibigers sproget er personligt og medrivende, det er fuldt af klare, enkle og rammende udtryk for hendes selvpfattelse og verdensbillede. Nærlæsningen af *Clara Raphael* gjorde mig fortrolig med kvinders tankegang og livssyn omkring 1850 på en helt ny og nærværende måde.

Kvindelitteraturen viste sig i det hele taget at indeholde en rigdom af kulturelle former og erfaringer, som ellers var utilgængelige. Og det samme kan naturligvis siges om alle de øvrige kunstformer. Kvindelitteraturen fra Mathilde Fibigers periode, romantikken, skildrer et kvindeunivers, som ikke er den moderne kvindes, men alligevel indeholder vigtige brikker til forståelse af kvinders forhistorie og derfor også nøglen til at forstå, hvem vi er i dag.

Romantikkens kvindelitteratur skildrer nuanceret og detaljeret det familierum, der afløste bondekulturens storfamilie. I det borgerlige samfund foregik mændenes indtægtsgivende arbejde i stigende grad uden for hjemmet. Urbaniseringen og den øgede velstand betød, at det tilbageværende arbejde i den indskrænkede husholdning blev varetaget af tjenestefolk. De to køn delte livsområderne, arbejdslivet og hjemmelivet, imellem sig, således at mændene alene påtog sig den økonomiske forsørgerbyrde, medens kvinderne udviklede det nye hjemmeliv, man kalder intimsfæren.

Den borgerlige familie var karakteriseret ved, at den afgrænsede sig fra slægt og samfund, at partnervalget hvilede på romantisk kærlighed, og at den dannede ramme om intimsfæren. Midtpunktet i denne intimsfære var kærligheden mellem moder og børn, som gentog den kærlighed mellem mand og kvinde, familie var dannet omkring. Inden for intimsfærens rammer blev man vurderet efter sine rent menneskelige egenskaber i modsætning til ude i samfundet, hvor man blev vurderet efter, hvad man repræsenterede socialt eller kunne præstere økonomisk.

Romantikkens kultur udsprang for en stor del af dette familieliv. Efter at hoffet og de adelige saloner havde mistet indflydelse og før den kommercielle underholdningsindustri rigtig var kommet i gang, i København med Tivoli som det første eksempel, foregik underholdning og kunstdyrkelse hovedsageligt i middelklassens hjem. Man læste, spillede musik, dansede, tegnede, skrev breve og konverserede hjemme.

Dette kunstneriske og selskabelige hjemmeliv blev organiseret omkring intimsfærens snævre kreds. Det gav husmoderen en personlig og kulturel autoritet, der var forskellig fra den økonomiske og politiske magt, som fortidens landhusmødre og adelsdamer havde haft. På

den ene side var kvindernes identitet mere usikker, fordi de blev afhængige af kærlighedsforholdet til manden og hans forsørgelse. På den anden side var den mere interessant, for så vidt som kvinden fik en vigtig psykisk og symbolsk position at bestyre.

I romantikkens periode blev tidligere generations- og slægtsmodsatninger i vidt omfang omfortolket til kønsmodsatninger, som et led i borgerskabets omformning af samfundet. Det dualistiske kønssystem, hvor mænd og kvinder blev opfattet som forskellige og komplementære, blev skabt i denne periode og grundlæggende for dens selvforståelse.

Fra antikken og frem til 1700tallet havde man anset mænd og kvinder for at være ens, kvinderne var blot en passiv og uudviklet udgave af mændene. Derfor bestemmer *Bibelen* manden som kvindens hoved. Det var Rousseau, der med sine teorier om forskelle og ligheder mellem kønnene, skabte det kønsrollemønster, der passede til det borgerlige samfund, den komplementære kønsfilosofi eller kønsdualismen.

Kvinderne var begejstrede for den rolle, Rousseau hermed havde givet dem. De foretrak den særlige kvindelighed, han tilskrev dem, frem for blot at være de andenklasses mennesker, man hidtil havde anset dem for. De havde nu fået deres egen sociale sfære, den hjemlige intimsfære, og deres egen subjektivitet som mandens komplementære modstykke. Denne nye identitet var baggrunden for periodens store kvindelitteratur. Forfatterinderne havde fået en egen verden at beskrive og en egen stemme at skrive med. De beskrev verden fra deres egen synsvinkel og skildrede hjemmeliv, familie, moderskab, ægteskab og kvindelig identitetsdannelse.

Det moderne gennembrud undergravede denne intimsfære og den kvindeidentitet, den var forbundet med. Det blev af kvinderne opfattet som et tab. Den nye periodes forfatterinder som Amalie Skram og Victoria Benedictsson interesserede sig ganske vist ikke for deres formødre. De ville gerne anerkendes af Brandes og hans folk som moderne og identificerede sig med de bedste af samtidens mandlige forfattere, men deres heltinder er sjældent udearbejdende kvinder. Det er snarere frustrerede, vrede og melankolske middelklassekvinder, der oplever, at mændene ejer dem ved at forsørge dem, at de forråder kærligheden med deres seksuelle sidespring, og at hjemmelivet dermed er blevet tømt for indhold, uden at nye livsmuligheder uden for hjemmet endnu har åbnet sig for dem.

Køn, kultur og ligestilling

Vi mener og i almindelighed med rette, at i alt fald vores del af verden udvikler sig til det bedre. Vi bliver rigere, vi får flere muligheder, og kønsrollerne udjævnes, så kvinderne får del i disse goder på linie med mændene. Men al udvikling medfører også tab, og individualiseringen er sket på bekostning af et fællesskab, som nogen var mere afhængige af end andre. Kvindefrigørelsen har ændret de sociale mønstre på en måde, der kun kan diskuteres politisk, hvis de er tilstrækkeligt godt belyst gennem kulturhistoriske undersøgelser af samfundsudviklingen over et længere tidsrum, undersøgelser som dem jeg her meget kort har skitseret.

Afslutningsvis vil jeg pege på tre træk ved det moderne samfund, som ligestillingen har medført, og som har skabt ændrede betingelser for begge de to køn og for samfundet, betingelser som kun kan forstås i et kønsperspektiv.

For det første kan ligestillingen på arbejdsmarkedet og i det offentlige liv kun slå helt igennem, hvis kvinderne ophører med at bruge mere tid på familien end manden, ellers kan de

ikke konkurrere på lige fod med mændene om positioner og penge. Den omsorg, kvinder tidligere gav børnene, de ældre og øvrige familiemedlemmer, som ikke selv var på arbejdsmarkedet, må indskrænkes.

Længe efter at individualiseringen slog igennem for mændenes vedkommende, bevarede de en fornemmelse af, at familien under alle omstændigheder ville bestå. Det moderne gennembruds mænd gik i 1870'erne ind for ideen om kvindefrigørelse, fordi de ønskede en friere seksualitet. Hvad det ville betyde for familien og børnene gjorde de sig ikke klart. Den norske forfatter Arne Garborg plæderede i romanen *Mannfolk*, 1886, for det moderne kammeratskabsægteskab, hvor mand og kvinde forsørger sig selv. De unge kvinder skulle have lov at flytte ind på studenterhyblerne, så de unge mænd kunne få et sundere seksualliv, mente han; børnene, kunne pigens moder passe: "Gjenta inn paa Hybelen; [...] Ungane skulde ein skikke heim til ho Mor" (Arne Garborg: *Mannfolk*, 1886, s. 441). Det er et godt udtryk for den naive tro på, at der altid et eller andet sted i baggrunden ville være en familie til at tage hånd om de svage. I dag ved vi, at sådan er det ikke. Kammeratskabsægteskabet, som Garborg forestillede sig det, er blevet almindeligt, men svigermødrene tager sig ikke af børnene.

Langvarigt politisk pres har efterhånden fået mændene til at overtage en del af kvindernes tidligere hjemmearbejde. Barselsordningerne udvikler sig hele tiden. Man har netop under de sidste overenskomstforhandlinger i Danmark vedtaget princippet om en fælles arbejdsgiverbetalt barselsfond. Den skal fjerne begrundelse for ikke at ansætte kvinder i den fødedygtige alder. Det diskuteres stadig, om en del af barselsperioden skal øremærkes til mændene, en ordning der vist allerede er indført i nogle nordiske lande. Alt dette er forsøg på fra lovgivningens side at sikre ligestillingen ved yderligere at frigøre kvinderne fra deres traditionelle binding til familien, men samtidig at støtte familien som ramme om børnenes opvækst.

For det andet er den samlede tid og interesse, udearbejdende forældre ofrer på familien, er blevet mindre. Det peger på det problem, at interessen for at skabe ligestilling på arbejdsmarkedet indskrænker privatlivet. Familien tømmes ikke kun for familieliv. Sociale og kulturelle aktiviteter knyttes i stigende grad til fællesskaber uden for familien på arbejdspladsen eller i offentlige institutioner. Mange oplever et så stort personligt identitetstab, hvis de mister deres arbejde eller offentlige position, at livet bliver meningsløst. Identitetens centrum har flyttet sig fra det personlige liv til arbejdslivet eller det offentlige liv, man er tilskuer til gennem medierne. Den personlige livshistorie har svært ved at konkurrere med mediernes historier. Man fortolker i mindre grad sit liv gennem egne erfaringer end gennem de udefrakommende mønstre. Ønsket om ligestilling på et konkurrencepræget arbejdsmarkedet undergraver balancen i identiteten mellem det personlige liv og arbejdslivet. Dermed ender individualiseringen paradoksalt nok med at undergrave individualiteten. Førhen skabte kvinderne liv i hjemmet og gav det intime liv fylde, det felt er nu tomt.

Endelig betyder bestræbelsen på at frigøre sig mest muligt fra kønnet, at kønnet forstået som ren seksualitet træder tydeligere frem. Når kønnet ikke længere udtrykker sig i sociale og psykiske former, når kvinder og mænd ikke identificeres gennem deres arbejde, sociale roller eller psykiske karakterer bliver der, som Beauvoir også hævdede, kun biologien tilbage. I modsætning til, hvad hun forestillede sig, er interessen for kønnet imidlertid langt fra forsvundet. Den fremtræder nu blot i stigende grad som ren seksualitet. Ligestillingen mellem kønnene er en af forklaringerne på det seksualiserede offentlige rum, vi bevæger os i.

Kønsbegrebets tilføjelse til ligestillingsbegrebet ophæver den fortrængning af kønnets sociale komponenter, som feminismen siden Beauvoir kæmpet for. Dermed åbnes

den kulturhistoriske interesse for tidligere perioders kønssystemer og værdifulde sider af kvindelivet, der måske er trængt tilbage af udviklingen, men alligevel endnu ses som mønstre i kvinders liv. Samfundet skal forandre sig og blive rigere, men ikke kun i form af materielle goder eller individuelle oplevelser. Vi har brug for at udvikle nye samlivsformer mellem kønnene og generationerne, og her kan kvindernes erfaringer og livsperspektiv ikke undværes, det gælder også disse erfaringers historiske former, som er opbevaret i kvinders kulturelle udtryk gennem tiderne.